

УКРАЇНЬСЬКА ІСТОРІЯ В СУЧАСНИХ РОСІЙСЬКИХ ПІДРУЧНИКАХ З ІСТОРІЇ (2009–2015 рр.)

В статті представлений огляд дидактичної літератури Російської федерації сучасного періоду (2009–2015 рр.) – шкільних підручників з історії. Проаналізовано презентацію української історії у підручниках, охарактеризовано основні тенденції та стереотипи у висвітлення української минувшини.

Ключові слова: підручник, історія, Україна, Російська Федерація, образ іншого.

Підручники з історії є важливим компонентом формування суспільної свідомості. Разом з тим вони є її відображенням. За ступенем впливу на суспільство вони, звичайно поступаються мас-медіа. Втім, ідеї та інформація, закладені в них є надзвичайно важливими, адже саме шкільна освіта має значний вплив на формування світогляду й переконань людини.

Це в значній мірі стосується й формування уявлень про «інших» – представників іноетнічних груп в середині суспільства, іноземців або іншої держави в цілому. Ідеї та інформація, закладені в підручниках, формують світоглядні орієнтири людини на довгі роки, сприяють або не сприяють повазі та толерантності до відмінних від своїх культурних традицій, віровизнання та ін.

В значній мірі це стосується російсько-українських відносин і формування образу України в російському інформаційному

* Батуріна Світлана Сергіївна – кандидат історичних наук, науковий співробітник відділу української історіографії Інституту історії України НАНУ.

просторі, який охоплює в тому числі й сферу історичної дидактики.

Відкинувши усі нашарування, пов'язані із формуванням такого образу за участі інших джерел інформації, доступних для мешканців Російської Федерації, спробуємо реконструювати його на матеріалах шкільних підручників з історії, виявити, що дізнаються школярі про українську історію, які основні сюжети та інтерпретації їм пропонуються. Зауважимо, що дана розвідка є фактично хронологічним продовженням попереднього дослідження, присвяченого аналізу російських підручників 90-х рр. ХХ ст. – 2008 рр. на предмет представлення в них вітчизняної історії¹.

В цій статті увага буде приділена російським шкільним підручникам з історії за період 2009–2015 рр., тобто таким, що нині використовуються в навчальному процесі й формують уявлення про історію нашої країни в російських школярів. Для дослідження виокремлено 50 підручників для середньої школи від 6 по 11 класи. Частина їх витримали перевидання ще з 90-х рр., значна ж частина є зовсім новими за змістом, структурою, сюжетами. До переліку досліджуваних підручників потрапили також окремі матеріали за 2007, 2008 рр., які не були враховані при попередньому дослідженні².

До 1993 року в Росії існувала лінійна система викладання історії в школах, тобто матеріал від молодших до старших класів подавався по висхідній лінії від найдавніших часів до сучасності (подібна система функціонує нині й в Україні). Згодом в школах Росії та в інших колишніх радянських республіках, зокрема в Латвії й Литві, у викладанні історії був здійснений перехід на концентричну систему. Вона передбачає вивчення всього курсу історії до 8–9 класу, а в 10–11 класах викладання історії знову починається від найдавніших до сучасності але вже на більш поглибленій методологічній основі³. В 2015 році у зв'язку із запровадженням програми уніфікованої гуманітарної освіти і єдиного підручника з історії знову запроваджується стара лінійна схема історичної освіти від найдавніших часів до сучасності. Початок процесу створення єдиного підручника з історії стартував із виступу президента В. Путіна на засіданні

Ради по міжнаціональних відносинах при Президенті РФ 19 лютого 2013 р. Реалізацію настанов було покладено на Російське історичне товариство та авторський колектив, зусиллями яких був вироблений проект історико-культурного стандарту. Мету його запровадження визначено глобальними зрушеннями й станом світової цивілізації а також наявністю в багатьох підручниках «відвертої ревізії подій нової і новітньої історії»⁴.

Необхідність запровадження єдиного підручника, на думку його ініціаторів і виконавців проекту зумовлював досвід історичної освіти впродовж останніх 25 років, що характеризувалися «багатоголоссям і навіть сумбуром в трактуванні минулого»⁵. Втім, в проекті концепції зазначається, що метою єдиного підручника зовсім не є запровадження єдиного правильної оцінки історичного процесу, а дати «надійні орієнтири, що ґрунтуються на науковому розумінні історії»⁶.

Згідно ідеї єдиного підручника з історії російська історія поділяється на сім тематико-хронологічних періодів. Серед яких: «Від Стародавньої Русі до Великого князівства Московського», «Від Московського царства до Російської імперії», «Апогей і криза радянської системи» та ін., визначення яких, на думку його авторів, підкріплюється ще традиціями «Київського Синопису»⁷. В новій концепції був також запропонований й перелік «складних запитань» серед яких ті, що безпосередньо стосуються української історії – «існування давньоруської народності й сприйняття спадщини Давньої Русі як спільного фундаменту історії Росії, України й Білорусі», «приєднання, України до Росії: причини й наслідки».

Врешті після довгих дискусій серед фахівців і в суспільстві⁸ проект єдиного підручника з історії реалізувати так і не вдалося. Натомість визначено три «лінійки» від 6 до 10 класів, над якими працювали три авторських колектива і три видавництва⁹. Не вирішеним наразі лишається питання підручника з історії для 11 класу, адже його немає в жодній із трьох офіційно визначених «лінійок». Однак, планується, що його зміст стосуватиметься теми «Росія в світовому контексті»¹⁰. Втім, оскільки його ще не розроблено, навчання пропонується проводити за старими підручниками. До того ж з старі підручники з історії для інших

класів не будуть замінюватись одночасно, а «витіснятимуться» з навчально процесу поступово.

В попередньому дослідженні були використані шкільні та вузівські підручники. У їхньому змісті можна виділити ряд вузлових моментів, якими обмежено представлення української історії: 1) Найдавніші часи. Київська Русь; 2) Визвольна війна під проводом Б. Хмельницького; 3) період Руїни; 4) Північна війна. Полтавська битва. Мазепа; 5) революційні події 1917–1920-х рр.; 6) голод 1932–1933 рр.; 7) події II Світової війни. Якщо розмістити ці блоки за ступенем детальності їх висвітлення, отримаємо наступний перелік: 1) Визвольна війна під проводом Б. Хмельницького; 2) Північна війна. Полтавська битва. Мазепа; 3) Найдавніші часи. Київська Русь (йдеться про «до київський» період на українських теренах а також Галицько-Волинську державу); 4) період Руїни; 5) голод 1932–1933; 6) революційні події 1917–1920-х рр.; 7) події II Світової війни.

Цей перелік залишається актуальним і для сучасного покоління підручників, хоч і з певними змінами. Так, наприклад, в матеріалах 2008–2015 рр. практично відсутні сюжети про революційні події 1917–1920-х рр. на українських теренах а також значно менше представлені події II Світової війни. Можливо, це пов'язане з тим, що 90 – поч. 2000-х рр. хронологічно ближчі до існування спільного радянського простору і для свідомості перш за все авторів підручників Україна сприймалася ще як «своя» територія, а її історія корелювалася із подіями радянського і російського минулого.

Найдавніші часи представлені періодом від первісно-общинного ладу до розселення слов'ян. Як і в попередніх підручниках, автори навчальних матеріалів 2008–2015 рр. продовжують трактувати історію античного Причорномор'я як частину російської історії. Відтак скіфи, сармати, греки, їхні державні утворення – російська історія¹¹. В окремих підручниках, при описанні первісно-общинного додержавного періоду, вказуються території виключно сучасної Росії. Йдеться, наприклад, про найдавніших людей, мапи їх стоянок із накладанням на сучасну російську територію без жодних загадок про українські терени. Втім, коли мова йде про початки державного життя, територія України стає

ареною російської історії¹². Варто відзначити, що окремі автори, пишучи про державне життя народів в Північному Причорномор'ї в античну добу як складову російської історії, зазначають про них як «народи і держави на території Східної Європи» чи «Євразійського континенту»¹³. Або ж оминають взагалі цей період історії, починаючи російське минуле з розселення слов'ян, зазначаючи про найближчих сусідів – фінно-угрів та хазар¹⁴.

При описанні ранньої історії слов'ян, Київської Русі та держав, що постали після її розпаду Україна як суб'єкт історичного процесу відсутня. Навіть коли мова йде про історію Галицько-Волинського князівства ніде немає згадок про розміщення його на теренах сучасної України. В більшості аналізованих підручників цей період трактується відсторонено. Лише в одному з підручників зазначено про недопустимість трактування давньоруської спадщини в національному чи націоналістичному контексті, звичайно, маючи при цьому на увазі українських істориків та політиків¹⁵. В окремих текстах прочитується спроба провести різницю між південними і північними князівствами Русі. Відтак на півночі поступово встановлювалася вже в XIII ст. сильна князівська влада, а південь страждав від перманентних міжусобиць та боярського свавілля¹⁶. Ця різниця особливо виразилася після монгольської навали, коли «жителі південної Русі кидали свої домівки і цілими поселеннями йшли на північ». І саме на півночі «збереглися сили для боротьби з Ордою за об'єднання руської землі»¹⁷. А сама думка про єдину східнослов'янську державу ніколи не зникала з народної пам'яті, і для її відновлення потрібні були лише умови й лідери¹⁸.

Події Визвольної війни найбільше представлені в російських підручниках. В ряді видань цій темі виділено окремий параграф із детальною передісторією, причинами війни, характеристиками умов виникнення козацтва, описом перших козацьких воєн¹⁹. Причини війни здебільшого зводяться до ще радянської схеми «потрійного гніту», заборони говорити на рідній мові, сповідувати православ'я. В одному з підручників при перерахуванні усіх цих причин зазначено чомусь лише про рядове козацтво й селянство як рушійні сили повстання, в той час як

шляхта залишалась осторонь²⁰. В більшості проаналізованих текстів хід війни також подано доволі докладно із зазначенням основних битв, їх наслідків. Також подається доволі докладна характеристика подій після смерті Хмельницького. Особливо це стосується підручників 2016 р., затверджених по програмі «Єдиний історико-культурний стандарт». Переяславська рада, як один із ключових пунктів подій Визвольної війни, зокрема правовий статус досягнутих домовленостей, дістали різну оцінку в авторів. Так, в одних текстах, Хмельницький – «гетман українського государства», а держава яка ним утворена справила потужний вплив на Московське царство у вигляді трансляції європейських ідей та мистецтва²¹. Автономія України означала також відсутність на її території кріпосного права, яке було тут запроваджене лише в кінці XVIII ст.²² Втім у переважній більшості підручників останні тези не згадуються, втім наголошується на особливо м'яких формах підданства²³, збереження автономних прав, а сам правовий статус рішень переяславських домовленостей визначено як приєднання чи «вхожденіе в состав»²⁴.

Як і в попередньо аналізованому блоку підручників історії за 90 – поч. 2000-х рр., в сучасних виданнях продовжує існувати схема «вірність-зрада». Згідно неї усі історичні діячі, лояльні російському правлінню – позитивні персонажі, всі інші – зрадники, з відповідними характеристиками. Так, Хмельницький – відважний, вмілий воїн і тонкий дипломат²⁵, а політика Виговського – «прямо протиположна своєму предшественнику»²⁶. Усі гетьмани після Хмельницького, виявилися зрадниками окрім, хіба, Самойловича²⁷. Зрадники могли б святкувати перемогу, однак на заваді, як завжди, постали широкі маси, які завжди виступали за тісний союз з Росією. Старшинська ж верхівка й гетьмани хотіли повернення анархічних польських порядків²⁸.

Мазепа також оцінюється згідно цієї схеми. Хоча, варто, відзначити, що на відміну від попереднього покоління підручників, в сучасних виданнях постаті гетьмана приділено менше уваги. У більшості випадків без зайвої емоційності згадується про перехід Мазепи на бік шведського короля, що не справило, однак позитивів для шведів, бо не відбулося широкої підтримки

населення²⁹. В одному із підручників 2009 р., зроблена спроба пояснити причини виступу Мазепи і зради гетьманів – наступників Хмельницького. Це, на думку авторів, відбувалося через скорочення автономних прав, позбавлення України рештків самостійності й порушення умов Переяславської ради³⁰.

В сучасних підручниках Україна представлена також і при характеристиці подій XIX – поч. XX ст. Подібна інформація виокремлена із трьох текстів, аналізованого підруничкового комплексу. Йдеться зокрема про етнічний склад народів російської імперії, де українці складали більше 17%. Українська тематика з'являється при описі національної політики російського уряду й польських повстань XIX ст. Відзначено, що українці (малороси) вважалися в Російській імперії росіянами, а їх мова трактувалася царськими чиновниками як діалект і піддавалася впливам русифікації³¹. Причому, в дещо несподіваному ракурсі зауважено, що жителі Лівобережжя, тісно зв'язані господарчими відносинами з Росією, швидко освоювали мову, традиції російської культури. Населення Правобережжя, що історично більше зв'язано з Польщею, «ревностно охраняло национальный язык и культуру, сопротивляясь проникновению в нее элементов русской культуры»³².

Револуційні події 1917–1921 рр. в їх українському вимірі не знайшли відображення в підручниках аналізованого періоду. Маємо лише кілька згадок про П. Скоропадського, С. Петлюру та його союз з поляками. Щоправда в одному підручнику зауважено, що українці раніше інших народів Російської імперії стали на шлях самовизначення, організувавши перші політичні партії ще на початку XX ст.³³ В цьому ж підручнику під редакцією А. Чубарьяна відмічено, що Центральна Рада – перший досвід української державності³⁴.

Тема голоду 1932–1933 в аналізованих матеріалах подається із зауваженням про його масовий характер на території хлібозаготівельних регіонів СРСР, спричинений по різним версіям урядовою політикою дискримінації селянства або ж природними факторами чи «падения культуры земледелия и снижения интереса к сельскому труду»³⁵.

Події II Світової війни в українському контексті також представлені в поодиноких текстах. Зокрема в підручнику 2011 року

зроблено характеристику колабораціоністських організацій на теренах СРСР в період війни. Серед них згадано ОУН а також подібні організації в Прибалтиці, Білорусі на Кавказі та РВВ А. Власова³⁶. В згаданому вище підручнику А. Чубарьяна відмічено про те, що боротьбу з агресором вели як радянське так і націоналістичне підпілля. Однак, як зауважено у виданні, УПА вела війну з німцями в обмежених масштабах³⁷.

Кінець ХХ – початок ХХІ ст. український сегмент в підручниках представлений трьома блоками подій – розпад Радянського Союзу й утворення СНД, а також десятиліття недавньої української історії 2004–2014 рр. Розпад Союзу трактовано як глобальна подія, що мала в цілому негативні наслідки в тому числі і в колишніх республіках, які в неконституційний спосіб й стихійно звільнившись від опіки центральної влади так і не змогли налагодити справжнє національне відродження на своїх територіях³⁸. Для Росії з розпадом СРСР була втрачений шанс подвійного громадянства, яке б дало змогу захищати 25 млн. росіян, які опинилися тепер закордоном в країнах СНД³⁹. Разом з тим розпад союзу спричинив національні конфлікти, а російська армія проти своєї волі була втягнута в окремі із них. Втім, автори одного з підручників, наголошуючи на виваженості російської позиції в конфліктах на території СНД, зазначають: «трудно даже представить ситуацию когда Россия начала бы предъявлять территориальные претензии к Казахстану, где живут русские, к Украине на Крым, Молдове на Приднестровье...»⁴⁰.

Приділено увагу й «кольоровим революціям» в країнах СНД – Україні, Грузії, Киргизстані. Ці події, на переконання авторів тих підручників, де вони описуються, були здійснені під впливом США та ЄС⁴¹, а переорієнтація на Захід не змінила структури самої влади⁴². Зокрема, в 2004 р. В. Януковича було позбавлено законної перемоги та ініційовано третій тур виборів, на яких перемогу здобув В. Ющенко, президентство якого було позначено масовими виступами проти навчань НАТО а також посилення ідеологічного й політичного тиску на російськомовне населення⁴³.

Сучасні події в Україні 2013–2014 рр. в підручниках згадано лише побіжно, але в контексті в цілому співзвучному з

інформацією російських засобів масової інформації останнього періоду, тому не варто заглиблюватися в деталі. Варто лише виділити два особливо рельєфні терміни, присутні в текстах підручників – «временно нелегитимная власть» та «воссоединение Крыма с Россией». Стосовно останньої події варто відмітити появу методичного посібника для вчителів «Крим в складі Росії», написаної знаним в Україні російським істориком Кирилом Кочегаровим⁴⁴. В цьому ж контексті є сенс згадати й іншого не менш знаного російського історика Павла Шубіна та його «Історію Новоросії»⁴⁵. Втім наразі нас цікавить лише перше видання, що стосується історичної дидактики.

Оперативність появи цього посібника, що опублікований накладом 60 тис. примірників, гідна подиву, адже він був підписаний до друку вже 7 квітня 2014 р., а референдум в Криму відбувся 16 березня того ж року. Основний мотив 46 сторінок тексту посібника, значну частину якого становлять цитати президента В. Путіна, полягає в тому що Крим «всегда был и остаётся неотъемлемой частью России». Останнє є також фрагментом президентської цитати, винесеної в епіграф книги. Аби наповнити це твердження реальним змістом, автор виводить початки російського «єднання» з Криму часами Святослава Ігоревича та Тмутараканського князівства. Наступний акт «єднання» спостерігаємо аж в кінці XVIII ст. при Катерині II. Аби заповнити цю часову лакуну, в посібник поміщено параграф «Крымское ханство и Московское государство: от союза к противостоянию» зміст якого, на переконання п. Кочегарова, напевно, покликаний довести неперервність історичних контактів з Кримом. Після короткого екскурсу подіями Кримської війни слідує розділ про радянський період. Не оминулося без згадки про політику коренізації 1920-х рр. Виявляється, що «Большинство жителей Новороссии, для которых русский язык и русская культура были родными, оказались вовлечены в мощный поток политики украинизации и коренизации без учёта их мнения»⁴⁶. Несправедливим та антиконституційним, «юридичним сумбуром» на переконання автора була передача Криму в склад УРСР в 1954 р.⁴⁷

Втім справжні випробування на долю кримчан, згідно тексту посібника, стали 25 років в період незалежної України. Впро-

довж яких, попри все, вдалося відстояти ідентичність і витримати «3-ю оборону Севастополя»⁴⁸. Автор, випереджаючи можливі закиди про підтримку незалежності України на референдумі 1 грудня 1991 р., зауважує: «И кто теперь знает как считали голоса тогдашние советские избирательные комиссии, твёрдо знавшие, что результат должен устроить “партийное” начальство в украинской столице»⁴⁹.

Подіям 2014 р. присвячено розділ «Хроники воссоединения», з детальним описанням усіх подій, захопленого ентузіазму й демократичності процесу волевиявлення мешканців Криму. Для ілюстрації контрасту між українським «минулим» автор зазначає: «Политики национал-демократического толка не признают историческую роль России и русских в освоении Новороссии, отказывают им в праве считаться коренным народом Украины, получают высшее образование и общаются в судах на родном языке, использовать русский язык при обращении в другие органы власти. Число русских школ на Украине постоянно сокращается, телевидение почти полностью украинизировано (даже старые советские фильмы идут с украинскими титрами), Даже при ослаблении натиска украинизации во времена Л.Д. Кучмы или В.Ф. Януковича многие русские всё равно ощущали себя на Украине гражданами второго сорта»⁵⁰. «Майбутнє» ж півострова яскраво змальоване в розділі «Будущее Крыма в составе России», який слугує епілогом посібника.

Українська історія в сучасних російських підручниках, як і в дидактичній літературі попереднього періоду, не виступає самостійною категорією, а розглядається в контексті російської історії. Мова також йде про періоди минулого й території, які важко поєднати з російською історією. Зберігається схема «вірність-зрада» при оцінці подій і персоналій української історії. Частка історії України в сучасних підручниках стала дещо меншою. Втім, дещо збільшився об'єм матеріалу, який описує події 1648–1657 рр. вітчизняної історії. Особливо це стосується останнього покоління підручників, включених в серію «Єдиний історико-культурний стандарт», який повертає в російські школи лінійну систему викладання історії. В підручниках цього стандарту значна увага приділяється також вивченню культур-

ного і повсякденного життя народів імперії в тому числі й українців впродовж XVII–XIX ст. Для цієї ж серії характерні намагання відсторонено подавати проблеми міжнародних відносин в роки II Світової війни, визвольних рухів на теренах Радянського союзу. Втім такі характеристики сусідять твердженням і висновкам співзвучними з інформацією із засобів масової інформації або ж із текстами відверто пропагандистського змісту.

¹ Батуріна С. До питання про представлення української історії в дидактичній літературі Російської Федерації / С. Батуріна // Історіографічні дослідження в Україні: Зб. наук. пр. — 2011. — Вип. 21. — С. 315–334.

² Арсентьев Н.М., Данилов А.А. и др. История России. 7 класс. Часть 2. — М., 2016; Данилов А., Кузнецов Л., и др. История России и мира. От родовых общин до национального государства (с древнейших времен до начала XVI в.). — М., 2013; Данилов Д., Кузнецов Л., и др. История России и мира. (середина XIX–XXI в.). — М., 2013; Сахаров А., Загладин Н. История с древнейших времен до конца XIX в. Учебник для 10 кл. — М., 2013; Данилов А. Россия в XVII–XVIII в. — М., 2011; Данилов А. Россия в XX–XXI веке. Учебник для 9 класса. — М., 2011; История России. Учебник для общеобразовательных учреждений / под редакцией академика РАН А. Торкунова. — М., 2016; История России XX – начала XXI века / под ред. А. Чубарьяна. — М., 2011; История России. Для учащихся 6 кл. общеобразовательных школ/ под ред. Р. Ганелина. — М., 2012; Кацва Л., Юранов А. История России к. XVI–XVIII в. — М., 2009; Киселев А., Попов В., История России XX–XXI. 9 класс. — М., 2011; Киселев А., Попов В. История России с древнейших времен до XVI века. Учебник для 6 класса общеобразовательных школ. — М., 2012; Кацва Л., Юранов А. История России к. XVII–XVIII в. — М., 2013; Лазукова Н., Журавлева О. История России. 8 класс. — М., 2013; Левандовский А. История России к. XVII–XIX. Учебник для 10 класса общеобразовательных школ. — М., 2007; Павленко Н., Твардовская В. История России XVIII–XIX век. 10 класс. — М., 2007; Лубченков Ю., Михайлов В. История России с древнейших времен до конца XVI века. — М., 2013; Лубченков Ю., Михайлов В. История России XVII–XVIII в. — М., 2013; Измарик В., Журавлева О. История России. 9 класс. — М., 2013; Журавлева О., Пашкова Т., Кузин Д.

История России. 10 класс. – М., 2013; *Данилов А., Данилов Д., и др.* История России с древнейших времен до к. XVI в. – М., 2012; *Данилов Д., Лисейцев Д., Клоков В. и др.* История России XX-начала XXI в. – М., 2011; *Загладин Н., Минаев С., Козленко С., Петров Ю.* История России XX в. Учебник для 9 класса – М., 2011; *Павленко Н., Андреев И.* История России с древнейших времен до к. XVII в. – М., 2008; *Перевезенцев С., Перевезенцева Т.* История России с древнейших времен до к. XIX в. – М., 2013; *Перевезенцев С., Перевезенцева Т.* История России с древнейших времен до конца XVI в. – М., 2009; *Перевезенцев С., Перевезенцева Т.* История России XVI–XVIII в. Учебник для 7 класса. – М., 2010; *Сахаров Н., Боханов А.* История России XVIII–XIX в. – Ч. 2 – М., 2013; *Сахаров Н.* История России с древнейших времен до к. XVIII в. 10 класс. – М., 2013; *Пчелов Е.* История России XVI–XVIII в. 7 класс. – М., 2012; *Черникова И.* История России XVI–XVIII в. 7 класс. – М., 2013; *Данилов А., Косулина Л.* История России XX–XXI в. – М., 2014; История России. 9 класс / под ред. Академика РАН А. Торкунова. – М., 2016; *Соловьев К., Шевирев А.* История России 1801–1914. – М., 2015; *Волобуев О., Журавлев В., Ненароков А., Степанищев А.* История России XX – начало XXI в. 9 класс. – М., 2014; *Шестаков В., Горинов М., Вяземский Е.* История России XX–XXI в. – М., 2014; *Лубченко Ю., Михайлов В.* История России XX – начало XXI в. – М., 2013; *Загладин Н., Петров Ю., Минаков С., Козленко С.* История России XX – начало XXI в. 9 класс. – М., 2014; *Ляшенко Л., Волобуев О., Симонова Е.* История России XIX – начало XX в. 9 класс. – М., дрофа 2016; *Данилов А., Косулина Л.* История России. Конец XVI–XVIII в. – М., 2015; История России. Учебное пособие для учащихся общеобразовательных учреждений / под ред. чл.-кор. РАН Р. Ганелина. – М., 2015; История России. Ч. 1-2. 7 класс / под ред. А. Торкунова. – М., 2016; *Андреев И., Федоров И., Амосова И.* История России XVI – конец XVII в. – М., 2016; *Данилов А., Косулина Л.* История России с древнейших времен до конца XVII в. 6 класс. – М., 2015; *Андреев И., Федоров И.* История России с древнейших времен до конца XVII в. – М., 2016; *Лубченко Ю., Михайлов В.* История России с древнейших времен до конца XVII в. 6 класс. – М., 2013; История России. Ч. 1-2 / под ред. А. Торкунова. – М., 2016; Атлас истории России XX – начало XXI в. – М., 2015.

³ *Никулина Н.* Методика преподавания истории в средней школе. – Калининград, 2000. – С. 22–24.

⁴ *Акульшин П., Гребенкин И.* Историко-культурный стандарт: концепции, рекомендации, содержание // *Вестник Российского государственного университета им. С. Есенина.* – 2013. – № 4. – С. 8.

⁵ Там само. – С. 9. Див. також: Между канонами: исторические исследования в России за последние 25 лет / под ред. Г. Бордюгова. – М., 2013.

⁶ *Акулишин П., Гребенкин И.* Историко-культурный стандарт: концепции, рекомендации, содержание. – С. 9.

⁷ Там само. – С. 11.

⁸ <https://slon.ru/posts/51089>

⁹ <http://rushistory.org/proekty/kontseptsiya-novogo-uchebno-metodicheskogo-kompleksa-po-otechestvennoj-istorii.html>

¹⁰ <http://lenta.ru/articles/2013/09/26/hist/>

¹¹ *Данилов А., Косулина Л.* История России с древнейших времен до конца XVII в. 6 класс. – М., 2015. – С. 7; *Андреев И., Федоров И.* История России с древнейших времен до конца XVII в. – М.дрофа, 2016. – С. 20–22; *Лубченков Ю., Михайлов В.* История России с древнейших времен до конца XVII в. 6 класс. – М., 2013. – С. 10–11.

¹² *Киселев А., Попов В.* История России с древнейших времен до XVI века. Учебник для 6 класса общеобразовательных школ. – М., 2012. – С. 11, 19; История России. Ч. 1-2 / под ред. А. Торкунова. – М., 2016. – С. 9–10, 19–20.

¹³ *Журавлева О., Пащикова Т., Кузин Д.* История России. 10 класс. – М., 2013. – С. 15–17.

¹⁴ *Павленко Н., Андреев И.* История России с древнейших времен до к. XVII в. – М., 2008; *Перевезенцев С., Перевезенцева Т.* История России XVI–XVIII в. Учебник для 7 класса. – М., 2010; *Черникова Т.* История России с древнейших времен до XVI в. – М., 2009.

¹⁵ *Данилов А., Кузнецов Л., и др.* История России и мира. От родовых общин до национального государства (с древнейших времен до начала XVI в.). – М., 2013. – С. 232.

¹⁶ Там само. – С. 237.

¹⁷ *Перевезенцев С., Перевезенцева Т.* История России с древнейших времен до конца XVI в. – М., 2009. – С. 32.

¹⁸ *Сахаров А., Загладин Н.* История с древнейших времен до конца XIX в. Учебник для 10 кл. – М., 2013. – С. 115.

¹⁹ Див. напр.: *Кацва Л., Юранов А.* История России к. XVI–XVIII в. – М., 2009.

²⁰ *Журавлева О., Пащикова Т., Кузин Д.* История России. 10 класс. – М., 2013. – С. 226.

²¹ Данилов А., Кузнецов Л., и др. История России и мира. От родовых общин до национального государства (с древнейших времен до начала XVI в.). – М., 2013. – С. 132.

²² Пчелов Е. История России XVI–XVIII в. 7 класс. – М., 2012. – С. 57.

²³ Сахаров Н. История России с древнейших времен до к. XVIII в. 10 класс. – М., 2013. – С. 284.

²⁴ Арсентьев Н.М., Данилов А.А. и др. История России. 7 класс. Часть 2. – М., 2016. – С. 72.

²⁵ Киселев А., Попов В. История России с древнейших времен до XVII–XVIII в. – М., 2013. – С. 63–64.

²⁶ Лубченков Ю., Михайлов В. История России XVII–XVIII в. – М., 2013. – С. 52.

²⁷ Павленко Н., Твардовская В. История России XVIII–XIX век. 10 класс. – М., 2007. – С. 20–21.

²⁸ Там само. – С. 21.

²⁹ Андреев И.Л., Ляшенко Л.М. и др. История России: конец XVII–XVIII век. 8 класс. – М., 2016. – С. 23; Черникова И. История России XVI–XVIII в. 7 класс. – М., 2013. – С. 51–55.

³⁰ Кацва Л., Юранов А. История России к. XVI–XVIII в. – М., 2009. – С. 115.

³¹ Загладин Н., Минаев С., Козленко С., Петров Ю. История России XX в. Учебник для 9 класса – М., 2011. – С. 7.

³² Лазукова Н., Журавлева О. История России. 8 класс. – М., 2013. – С. 109.

³³ История России XX – начала XXI века / под ред. А. Чубарьяна. – М., 2011. – С. 226.

³⁴ Там само. – С. 227.

³⁵ Измарик В., Журавлева О. История России. 9 класс. – М., 2013. – С. 83.

³⁶ Данилов А. Россия в XX–XXI веке. Учебник для 9 класса. – М., 2011. – С. 125.

³⁷ История России XX–начала XXI века / под ред. А. Чубарьяна. – М., 2011. – С. 228.

³⁸ Шестаков В., Горинов М., Вяземский Е. История России XX–XXI в. – М., 2014. – С. 315.

³⁹ Загладин Н., Петров Ю., Минаков С., Козленко С. История России XX – начало XXI в. 9 класс. – М., 2014. – С. 309.

⁴⁰ Волобуев О., Журавлев В., Ненароков А., Степанищев А. История России XX – начало XXI в. 9 класс. – М., 2014. – С. 306–307.

⁴¹ Данилов А. Косулина Л. История России XX–XXI в. – М., 2014. – С. 393.

⁴² Волобуев О., Карпачев С., Романов П. История России начало XX – начало XXI века. – М., 2016. – С. 342

⁴³ Там само. – С. 341–343.

⁴⁴ Кочегаров К.А. Крым в истории России: методическое пособие для учителей общеобразовательных организаци. – М., 2014.

⁴⁵ Шубин А. История Новороссии. – М., 2015.

⁴⁶ Кочегаров К.А. Крым в истории России. – С. 25.

⁴⁷ Там само. – С. 27.

⁴⁸ Там само. – С. 36.

⁴⁹ Там само. – С. 30.

⁵⁰ Там само. – С. 35–36.

The article presents a survey of the didactic literature of the Russian Federation of the current period (2009–2015) – school textbooks of history, analyses the presentation of Ukrainian history in textbooks and characterizes the main trends and stereotypes in showing Ukraine's past.

Keywords: *textbook, history, Ukraine, Russian Federation, the image of other.*

Наукове видання

ІСТОРИОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

Збірник наукових праць

Випуск 26

Оригінал-макет підготувала: *Зубець Л.А.*

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації КВ № 6931 від 04.02.2003, видане Державним комітетом інформаційної політики, телебачення і радіомовлення України

Підписано до друку 28.04.2016 р. Формат 60x84/16.
Ум. друк. арк. 28,07. Обл. вид. арк. 27,86.
Наклад 300 прим. Зам. 12. 2016 р.

Адреса редакційної колегії та видавця: 01001, Київ, вул. Михайла Грушевського, 4,
тел.(044)279-87-04; e-mail: history_isid@mail.ru

Поліграфічна д-ця Ін-ту історії України НАН України
01001, Київ, вул. Михайла Грушевського, 4

Свідоцтво
про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 5070 від 23.03.2016 р.